

ΜΑΝΟΣ ΣΑΒΒΑΚΗΣ: Από τον Homo interpretans στον Homo virtualis. Ερμηνεία, Ηθική και Δεοντολογία στην Ποιοτική Κοινωνιολογική Έρευνα την Εποχή της Τεχνητής Νοημοσύνης. (Πρόλογος και εκτενής βιβλιογραφία). Εκδ. Ινστιτούτο Βιβλίου-Καρδαμίτσα, Αθήνα 2025. 228 σελ. ISBN: 978-960-354-615-3.

Μαρία Κουμαριανού

Με μεγάλη χαρά παρουσιάζω το πόνημα του εκλεκτού συναδέλφου Μάνου Σαββάκη, ο οποίος αναλύει την ολοένα και μεγαλύτερη επιρροή της Τεχνητής Νοημοσύνης στη διαμόρφωση των κοινωνικών δομών, της ανθρώπινης εμπειρίας και της καθημερινής ζωής από το επίπεδο του απλού ανθρώπου έως το επίπεδο λήψης πολιτικών αποφάσεων. Το βιβλίο *Από τον Homo interpretans στον Homo virtualis. Ερμηνεία, Ηθική και Δεοντολογία στην Ποιοτική Κοινωνιολογική Έρευνα την Εποχή της Τεχνητής Νοημοσύνης* αποτελεί λοιπόν μια σημαντική εκτενή και συστηματική συμβολή στη σύγχρονη κοινωνιολογική συζήτηση για τη σχέση ερμηνείας, μεθοδολογίας και τεχνολογίας, στην εποχή των ολοένα αυξανόμενων δεδομένων και της αυτοματοποιημένης λήψης αποφάσεων. Ο Μάνος Σαββάκης επιχειρεί να γεφυρώσει δύο φαινομενικά διαφορετικούς κόσμους: την ερμηνευτική κοινωνιολογία, με τη μακρά θεωρητική παράδοση, και την τεχνητή νοημοσύνη, ως τεχνοεπιστημονικό φαινόμενο που αναδιαμορφώνει το ερευνητικό πεδίο.

Το έργο δεν αντιμετωπίζει την τεχνητή νοημοσύνη απλώς ως εργαλείο, αλλά ως δομική πρόκληση για την ίδια την έννοια της ερμηνείας, της ηθικής και της δεοντολογίας στην ποιοτική κοινωνιολογική έρευνα. Μέσα από επτά κεφάλαια και καταληκτικά συμπεράσματα, ο συγγραφέας αναπτύσσει έναν κριτικό διάλογο ανάμεσα στον «άνθρωπο-ερμηνευτή» και τον «ψηφιακό άνθρωπο», φωτίζοντας τις μετατοπίσεις που συντελούνται στο ερευνητικό υποκείμενο. Θέτοντας ο ίδιος ερωτήματα για την ερμηνευτική εγκυρότητα, την αξιοπιστία των τεχνολογικών συστημάτων, τη δημοκρατική νομιμοποίηση των νέων μορφών γνώσεως και την πολιτική χρήση των εφαρμογών της τεχνητής νοημοσύνης, ο συγγραφέας προσεγγίζει κριτικά τις κοινωνικές και πολιτισμικές επιπτώσεις της τεχνητής νοημοσύνης με έμφαση στην ποιοτική κοινωνιολογική έρευνα.

Στο πρώτο κεφάλαιο με τίτλο «Ερμηνευτική Κοινωνιολογία και Ποιοτική Κοινωνιολογική Έρευνα: Συγκλίσεις, Συμπληρώσεις και Επιστημολογικές Προεκτάσεις» (σελ. 41-63), ο Σαββάκης θεμελιώνει το θεωρητικό του υπόβαθρο. Αναδεικνύει τη συγγένεια της ερμηνευτικής κοινωνιολογίας με την ποιοτική έρευνα, επισημαίνοντας ότι και οι δύο εστιάζουν στη νοηματοδότηση της κοινωνικής δράσης, στη βιωματική διάσταση και στη διαλογική σχέση ερευνητή και στοχοθεσίας.

Η έννοια του *Homo interpretans* λειτουργεί ως αναλυτικό σχήμα που υπογραμμίζει τον άνθρωπο ως ον ερμηνευτικό, ενταγμένο σε συμφραζόμενα νοήματος. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι η ποιοτική

έρευνα δεν είναι απλώς τεχνική επιλογή, αλλά επιστημολογική στάση: αναγνωρίζει την πολλαπλότητα των αληθειών και την αναστοχαστικότητα του ερευνητή. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η επισήμανση ότι η ερμηνεία δεν είναι ουδέτερη διαδικασία, αλλά φέρει αξιακές και ηθικές διαστάσεις. Ήδη από το πρώτο κεφάλαιο, προδιαγράφεται η μετέπειτα σύνδεση με την τεχνητή νοημοσύνη: αν η κοινωνιολογική έρευνα βασίζεται στη νοηματοδότηση, τι συμβαίνει όταν η ανάλυση διαμεσολαβείται από αλγόριθμους;

Στο δεύτερο κεφάλαιο με τίτλο «Ερμηνευτική Κοινωνιολογία και Τεχνητή Νοημοσύνη: Θεωρητικές και Μεθοδολογικές Διαστάσεις», (σελ. 65-84), ο συγγραφέας εισάγει την τεχνητή νοημοσύνη ως νέο παράγοντα στο πεδίο της κοινωνιολογικής μεθοδολογίας. Δεν υιοθετεί ούτε τεχνοφοβική ούτε άκριτα τεχνοφιλική στάση. Αντίθετα, προσεγγίζει την TN ως «ερμηνευτικό εταίρο» που επηρεάζει τόσο τη συλλογή όσο και την ανάλυση δεδομένων.

Η θεωρητική συζήτηση εστιάζει στο κατά πόσο οι αλγόριθμοι μπορούν να «ερμηνεύσουν» κοινωνικά δεδομένα ή αν απλώς αναγνωρίζουν μοτίβα. Ο Σαββάκης θέτει το ερώτημα αν η αλγοριθμική ανάλυση συνιστά μορφή κατανόησης ή αν πρόκειται για λειτουργική προσομοίωση της ερμηνείας.

Μεθοδολογικά, εξετάζονται ζητήματα όπως η αυτοματοποίηση της κωδικοποίησης, η ανάλυση μεγάλων ποιοτικών σωμάτων δεδομένων, η μετατόπιση της ερευνητικής αυθεντίας. Το κεφάλαιο αυτό διακρίνεται για την ισορροπία του και για την προσπάθεια ενσωμάτωσης της τεχνολογικής εξέλιξης στο θεωρητικό οπλοστάσιο της κοινωνιολογίας χωρίς να θυσιάζεται η κριτική διάσταση.

Το τρίτο κεφάλαιο έχει ως θέμα την «Κοινωνιολογική Ερμηνεία, Ποιοτική Έρευνα και Τεχνητή Νοημοσύνη: Επιδράσεις και Επιπτώσεις» (σελ. 85-104). Στο κεφάλαιο αυτό, η ανάλυση γίνεται πιο εφαρμοσμένη. Ο συγγραφέας εξετάζει πώς η χρήση εργαλείων TN επηρεάζει τις διαδικασίες παραγωγής γνώσης. Η βασική του θέση είναι ότι η τεχνητή νοημοσύνη δεν είναι ουδέτερη: ενσωματώνει προϋποθέσεις, ταξινομήσεις και λογικές που διαμορφώνουν το αποτέλεσμα της έρευνας. Εδώ εισάγεται πιο έντονα η έννοια του *Homo virtualis*, του ερευνητή και του κοινωνικού υποκειμένου που δρα σε ψηφιακά περιβάλλοντα. Η κοινωνική πραγματικότητα πλέον παράγεται, αναπαράγεται και αναλύεται σε ψηφιακές πλατφόρμες.

Ο Σαββάκης επισημαίνει τον κίνδυνο της «αποπροσωποποίησης» της ερμηνείας, όταν η αναλυτική διαδικασία απομακρύνεται από τη βιωματική εγγύτητα. Ωστόσο, αναγνωρίζει ότι η TN μπορεί να ενισχύσει τη διασταύρωση δεδομένων και να διευρύνει τις ερευνητικές δυνατότητες.

Το τέταρτο κεφάλαιο τιτλοφορείται «Ποιοτική Κοινωνιολογική Έρευνα και Εφαρμογές TN: Ζητήματα Ηθικής και Δεοντολογίας» (σελ. 105-120) και αποτελεί τον ηθικό πυρήνα του βιβλίου. Ο συγγραφέας εξετάζει ζητήματα ιδιωτικότητας, συγκατάθεσης, διαχείρισης ευαίσθητων δεδομένων και ευθύνης. Η χρήση TN σε ποιοτικές μελέτες δημιουργεί νέα διλήμματα: ποιος ευθύνεται για ένα λανθασμένο συμπέρασμα; Ο ερευνητής ή ο αλγόριθμος; Ο Σαββάκης τονίζει ότι η δεοντολογία δεν μπορεί να περιορίζεται σε τυπικές διαδικασίες, αλλά απαιτεί συνεχή αναστοχασμό. Η τεχνητή νοημοσύνη, ως εργαλείο που συχνά λειτουργεί αδιαφανώς, καθιστά επιτακτική την ανάγκη για λογοδοσία και τεκμηρίωση.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, ο συγγραφέας αναφέρεται στην αδιαφάνεια των αλγοριθμικών συστημάτων. Εξ ου και ο τίτλος του κεφαλαίου «Μάυρα Κουτιά» και Διαφάνεια» (σελ. 121-138). Ο Σαββάκης επισημαίνει ότι η ποιοτική κοινωνιολογία, ως παράδοση που βασίζεται στη ρητή τεκμηρίωση της ερμηνείας, δεν μπορεί να αποδεχθεί άκριτα αδιαφανείς διαδικασίες. Το ερώτημα που τίθεται είναι αν η τεχνητή νοημοσύνη μπορεί να αντικαταστήσει την ανθρώπινη κρίση στην ανάλυση εμπειρικών δεδομένων. Η διαφάνεια αναδεικνύεται ως θεμελιώδης προϋπόθεση επιστημονικής εγκυρότητας. Το κεφάλαιο αυτό συμβάλλει σημαντικά στον διάλογο για την εξηγησιμότητα των αλγορίθμων και τη συμβατότητά τους με την ερμηνευτική μεθοδολογία.

Στο έκτο κεφάλαιο «Αλγοριθμική Μεροληψία και Ανισότητες» (σελ. 139-160), ο Σαββάκης αναλύει την έννοια της αλγοριθμικής μεροληψίας. Οι αλγόριθμοι εκπαιδεύονται σε δεδομένα που αντανακλούν κοινωνικές ανισότητες· συνεπώς, υπάρχει ο κίνδυνος αναπαραγωγής ή και ενίσχυσης αυτών των ανισοτήτων. Η ποιοτική κοινωνιολογία, ως κριτική επιστήμη, οφείλει να εντοπίζει και να αποδομεί τέτοιες μεροληψίες. Το κεφάλαιο αυτό ξεχωρίζει για τον κοινωνικά ευαίσθητο προσανατολισμό του και για την ανάδειξη της ευθύνης του ερευνητή στη χρήση τεχνολογικών εργαλείων.

Το έβδομο και τελευταίο κεφάλαιο λειτουργεί ως σύνθεση και γι' αυτό τιτλοφορείται «Κριτικός Αναστοχασμός» (σελ. 161-184). Ο συγγραφέας προτείνει έναν κριτικό επαναπροσδιορισμό της σχέσης ποιοτικής έρευνας και τεχνητής νοημοσύνης. Δεν προτείνει επιστροφή σε προ-τεχνολογικές μορφές έρευνας, αλλά ούτε και πλήρη υποκατάσταση της ερμηνευτικής εργασίας από αλγοριθμικές διαδικασίες. Επισημαίνει τον κίνδυνο της αλγοριθμικής μεροληψίας, καθώς προγραμματίζονται για να ερμηνεύσουν δεδομένα από άνιστες κοινωνικές δομές, και ως εκ τούτου τείνουν να αναπαράγουν τις υπάρχουσες κοινωνικές ιεραρχίες, διαστρεβλώνοντας τις κοινωνικές εμπειρίες. Αυτό σημαίνει ότι ο «Homo interpretans» δεν θεωρείται παρωχημένος ούτε εξαφανίζεται· απλώς μετασχηματίζεται. Η πρόκληση είναι η συνύπαρξη ανθρώπινης ερμηνείας και τεχνολογικής υποστήριξης με όρους κριτικής συνείδησης.

Στα συμπεράσματα, ο Σαββάκης υποστηρίζει ότι η τεχνητή νοημοσύνη δεν σηματοδοτεί το τέλος της ερμηνευτικής κοινωνιολογίας, αλλά μια νέα φάση της. Η ποιοτική έρευνα καλείται να ενσωματώσει τεχνολογικά εργαλεία, διατηρώντας ταυτόχρονα την ηθική και επιστημολογική της αυτονομία. Ο συγγραφέας κρούει τον κώδωνα στις νέες γενιές οι οποίες βιώνουν την κοινωνική απομόνωση και περιθωριοποίηση, και προσπαθούν να δημιουργήσουν κοινωνικές σχέσεις μέσω της τεχνητής νοημοσύνης. Για τον Σαββάκη, ο τεχνοκρατικός μύθος της αντικειμενικής αυτοματοποιημένης απόφασης πρέπει να καταρριφθεί, καθώς οι τεχνολογίες αιχμής τείνουν να αναπαράγουν όλο και περισσότερο τις κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες και τα κοινωνικά στερεότυπα. Η θέση του είναι πως η τεχνητή νοημοσύνη είναι απαραίτητο εργαλείο, αλλά μόνο μέσα από τον κριτικό αναστοχασμό και τη βιωματική κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας. Ο *Homo virtualis* δεν θα υποκαταστήσει ποτέ τον *Homo interpretans*!

Σε γενικές γραμμές, αυτό το πολύ ενδιαφέρον πόνημα διακρίνεται για τη θεωρητική του πληρότητα, τη μεθοδολογική σαφήνεια, την ηθική ευαισθησία και τον κριτικό αλλά ισορροπημένο λόγο. Η πλούσια βιβλιογραφία στο τέλος είναι εξαιρετικά ενημερωμένη και επίκαιρη. Ενδεχομένως, σε ορισμένα σημεία η ανάλυση θα μπορούσε να συνοδεύεται από περισσότερα εμπειρικά παραδείγματα. Ωστόσο, ο θεωρητικός χαρακτήρας του έργου είναι σαφώς συνειδητή επιλογή.

Συνολικά, πρόκειται για ένα σημαντικό επιστημονικό έργο που συμβάλλει ουσιαστικά στον διάλογο για το μέλλον της κοινωνιολογικής έρευνας. Απευθύνεται κυρίως σε ερευνητές, μεταπτυχιακούς φοιτητές και ακαδημαϊκούς που ενδιαφέρονται για τη μεθοδολογία, την επιστημολογία και την ηθική της έρευνας στην ψηφιακή εποχή.

Το πέρασμα από τον *Homo interpretans* στον *Homo virtualis* δεν περιγράφεται ως ρήξη, αλλά ως μετασχηματισμός — και αυτό ακριβώς αποτελεί τη μεγαλύτερη συμβολή του βιβλίου: την πρόσκληση σε έναν ώριμο, κριτικό και υπεύθυνο διάλογο ανάμεσα στην κοινωνιολογία και την τεχνητή νοημοσύνη.

Σύντομο Βιογραφικό Σημείωμα

Η **Μαρία Κουμαριανού** είναι κάτοχος διδακτορικού διπλώματος στη Γαλλική Φιλολογία από το Πανεπιστήμιο Lyon II της Γαλλίας και δεύτερου διδακτορικού διπλώματος στην Ανθρωπολογία του Αστικού Χώρου από το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Είναι επίσης κάτοχος πτυχίου Μετάφρασης και μεταπτυχιακών τίτλων στη Γαλλική Λογοτεχνία, Ανθρωπολογία και Θεολογία. Είναι συγγραφέας πολλών βιβλίων και άρθρων σχετικά με τη μετάφραση, την Εθνολογία, την Ιστορία, την Αφρικανική Λογοτεχνία. Συντάκτρια και Κριτής σε πολλά επιστημονικά περιοδικά, έχει διδάξει σε πολλά Πανεπιστήμια της Ελλάδας και του εξωτερικού. Υπηρετεί σε θέση Ειδικού Εκπαιδευτικού Προσωπικού στο Διδασκαλείο Ξένων Γλωσσών του ΕΚΠΑ.